

Bir Rabbi Olarak Moşe Ben Meymun I

Hamza ÜZÜM*

Öz

Ortaçağ döneminin tartışmasız en önemli Yahudi düşünürü olan Rabbi Moşe Ben Meymun, “Rabbilerin Rehberi” ünvanıyla, ikinci Musa lakabıyla anılır. İbn Meymun İslam’ın altın çağı Endülüs’te Yunan ve Arap bilimlerinden rahatça istifade etmiştir. Aynı zamanda da sağlam bir rabbilik eğitimi alarak Yahudi kaynaklarını en ince detayına kadar inceleme imkânını elde etmiştir. Geleneksel Yahudiliğin en büyük filozoflarından biri olarak tanımlanan RaMbaM; Talmud’un altıyüz onüç emrinin Tanrı tarafından Musa’ya verilmiş olduğunu ve bu emirleri rasyonel delillerle ve ilahi hikmet bağlamında yorumlamıştır. O Yahudi geleneğinde hakim olan görüşün aksine, Halakist midraşim tefsirleri Musa’dan rabbilere aktarılan geleneğe göre, “daha düşük seviyede” görünürken, haggadist tefsirleri de genel anlamda “insan yapımı edebi bilgiler” olarak değerlendirmiştir. RaMbaM Talmud külliyatını, devrinin felsefi düşünceleriyle uzlaştırmayı başarmış; geleneğe izah, yorumlama ve tasnif getirerek, bir yorumcu (müfessir), tasnifci (musannif), fetva veren, (fakih) ve müctehid (hüküm çıkararı) olarak, çok boyutlu rabbi kimliğiyle kendini göstermiştir. O, Yahudi kutsal metinlerinin doğru okunmasını, anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler; RaMbaM, Mişna, Talmud, Rabbi, Halakist

Maimonides as A Rabbi I

Abstract

Maimonides is the most prominent Jewish Scholar of the Middle Ages, he is “the Guide of the Rabbis” and called as second Moses. He benefited from Greek and Arab sciences in Islamic age of Andalusia as well as he had an opportunity of surveying on the Jewish traditional resources in detail, having got a well orientation on genuine Rabbinic education. Maimonides as he was known, is among the most important Jewish philosophers, he stated the 613 commands of Talmud were given by God to Moses at Sinai and explained them in a rational method. Different from the classical Rabbinic view, he viewed the Halakhic Midrashim as secondary to the oral tradition, and viewed the Haggadist explanations as “human made literature”. Maimonides was successful in reconciling the Talmudic literature with philosophical thoughts of his period and shown himself with his multidimensional Rabbi identity like a commentator, sorter, legislator and jurist by bringing explanation, interpretation and classification within the tradition. He is the leading figure in Jewish tradition in the correct understanding of the Jewish Scriptures.

Keywords: Maimonides, Mishna, Talmud, Rabbi, Halakhist.

Geliş/Received: 20.03.2023

Kabul/Accepted: 07.12.2023

Etik Kurul Beyanı: Bu çalışmada, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşım bulunmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi ABD, hamza.uzum@giresun.edu.tr, ORCID, 0000-0003-3701-1451.

(Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Yahudi ve Yahudi olmayan çevrelerce Rabbi Moşe ben Meymun (1135-1204)¹ geleneksel Yahudiliğin en büyük filozoflarından biri olarak tanımlanması, onun Yahudilik'teki ve Yahudi halkının tarihindeki gerçek yerini ve önemini tam olarak belirlemez. Bu bakımdan RaMbaM'ın dinî açıdan son sekiz asırdır Yahudi dünyasında merkezi figür olması dolayısıyla Yahudi hukuk sistemi Halaka'nın en büyük otoritelerinden biri oluşunu gösteren rabbilik boyutu da öne çıkarılmalıdır. (Leibowitz, 1987: 11). Öte yandan din ve felsefeyi, vahiy ve aklı, hikmet ve kelâmı uzlaştırmaya teşebbüs etmesi sebebiyle de Yahudi inanç esaslarını belirleyen en önemli Yahudi teologlarından biri kabul edilmektedir (Önal, 2013: 144-145).

RaMbaM, (רמבם) Yahudi midraş geleneğini sistematik bir şekilde yorumlayabilen Talmudist bir rabbi, sadece gaonim (גאונים)² felsefesine değil aynı zamanda devrindeki gentile felsefi sistemlere nüfuz edebilen bir filozof, çağının en etkin hekimi ve son olarak Yahudilerin öteki din mensuplarıyla ilişkilerinde belirleyici polemikçi boyutuyla karizmatik, saygın ve erişilmez bir statüye sahip biridir (Çağrı, 1999: 195).

Yahudi entelektüel çevrelerinde göze çarpan bir figür olarak RaMbaM, çağlar boyu gelen Talmud geleneğini devrinin etkin felsefeleriyle çatışmadan uzlaştırmış, uzlaşmadığı yerlerde Yahudi düşüncesinin savunmasını felsefi temellere bağlı kalarak başarıyla deruhte etmiş bir kişidir. Çalışmamızda RaMbaM'ın Yahudi dünya görüşüne, rabbani gelenekle örgülü dini çatısına ve günümüz Yahudi toplumu oluşturan değerlere etki eden önemini Rabbi boyutuyla yansıtılarak ortaya konulmuştur.³

Çalışmamızda RaMbaM'ın halakist içtihat geleneği üzerindeki tesiri, içtihat usulleri, sözlü ve yazılı Tora'ya ısrarlı vurgusu ele alınacaktır. Ayrıca RaMbaM'ın gayesi dini düşünceyi sistematize yani kategorize etmektir. Fakat Yahudi dini külliyatı çok geniş olduğundan ve herkesin vukufiyetine açık olmadığından; O bu muazzam külliyatın hiç kimse tarafından okunamayacağını ve böylece kavranamayacağını düşünmüş olmalı ki bu literatürü reddetmeden kavranabilecek bir forma sokmak istedi. Bu bağlamda, O'nun kendisine kadar gelen çok kapsamlı dini literatürü belli başlıklar altında sistematize ederken uyguladığı metod işlenecektir.

RaMbaM, olgunluk yaşından itibaren hem Yahudi geleneğine ait yazılı ve sözlü gelenek eserlerine vakıf olan klasik dönem rabbani kaynaklarını hem de Talmud sonrası dönem rabbani

---

¹ Rabbi Moşe ben Meymun רבי משה בן מימון, çalışmamızda adının baş harfleriyle anılan lakabı RaMbaM רמבם'ı kullandık. Batı'da Maimonides, İslam ilâhiyatında İbn Meymun olarak bilinir.

² M.S. 600-1040 yıllarında Tora, Mişna ve Talmud üzerine çalışmalar yapan fâkih, şârih ve usûlcü Yahudi bilim adamlarına Gaonim (dâhiler) denir. Sonra Rişonim (Mütekaddimun=İlkler) ve Ahoronim (Müteahhirun= Sonrakiler) gelir. Bkz. Toprak, (2012: 208); Rabbi, dini konularda öğretim ve hüküm (fetvâ) verme yetkisine sahip olan Yahudi din alimlerine denir.

³ RaMbaM (Musa b.Meymun)'ın hayatı ve eserleri için bkz. Doğan (2010).

kaynaklarını ustalıkla elden geçiren, derin astronomi, klasik ve İslam felsefesi ile kelam bilgisiyle son olarak insanların fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklarını tedavi edici tıp bilgisiyle Yahudiler için diğer din mensuplarına karşı sunulabilecek bir figürdür (Davidson, 2005: 120-121). Bu bakımdan onun Yahudilik için önemini ve etkisini belirleyen üç temel alanından en etkin ve en kapsamlı, yani Rabbanî kaynaklara hâkim bir halakist rabbi olarak RaMbam ile başlanılmıştır.

Rabbi Olarak RAMBAM

Öncelikle RaMbam'ın Yahudi hukuk sistemi (halaka הלכה) ile ilgili olarak ortaya koyduğu tüm eserlerine derinlemesine baktığımızda temel amacın geleneğin ortaya koyduğu muazzam hukuk manzumelerine bir düzen ve sistematik bir tasnifleme ve adeta bir kataloglama sağlamak olduğu görülebilir. Onun için tek taraflı bir empoze ile niyet edilmiş bu görev, aslında bir toplum olarak Yahudilerin görev ve misyonunu ve kendi vahye dayalı hukuklarıyla olan yakın ilişkilerini tam olarak belirlemeyi hedeflenmiştir. Zaten onun gözünde Musa Şeriatı, Yahudilerin takip etmek zorunda oldukları şekliyle sadece yazılı hukuk demek değil; aynı zamanda geleneksel görüşe göre Musa'ya verilmiş olduğuna inanılan ve nesilden nesile aktarılan bir takım şifahi izahların, düzenlemeler ve sınırlandırmaların da içeriğini bulduğu sözlü geleneği de kucaklar (Lauterbach, J.E., IX, 82).

RaMbam, gençlik çağında rabbanî literatürünü ana çalışma alanı olarak seçmişti. Zaten Endülüs Yahudi çevresinin verebileceği alan da genel olarak böyleydi. Öyle ki genç çağında Rabbanî araştırmaları, âşık olduğu bir kadına benzetiliyordu. O daha yirmili yaşlarının başındayken Bâbil Talmudu'nun üçte ikisine yaptığı dolgun tefsirle klasik dönem Yahudi sözlü geleneğindeki ustalığını bize ispat etmişti. Onun bu konudaki en mükemmel ve en somut mahareti Mişna Tefsiri olup 23 yaşındayken başlayıp yedi sene sonra bitirmiştir. Bu hacimli eser, aynı zamanda tüm Yahudi kutsal metinlerinin sadece ona parmak ucu kadar uzaklıkta olduğunu ispat etmektedir. Bunlara ilave olarak "Talmud sonrası rabbanî literatür"de RaMbam'ın çok yakından tanıdığı bir uğraş alanıdır. Onun bu döneme ait kaynakları kullanmadaki hüneri, bu döneme ait literatür yazarlarını çok rahat eleştirmesiyle daha fazla belirginleşmektedir. Ancak babası hâriç kendi dönemindeki rabbi hocalarının kimler olduğunu söylemek oldukça güçtür (Davidson, 2005: 119).

Mûsa şeriatı hakkında sürekli yazan ve yazdıklarını sürekli düşünen RaMbam'ın gene de Yahudi geleneğine ait bilgilerin onda birine ulaşamadığını iddia ettiği ifade edilmektedir (Kapah, 1963, Sanhedrin, 10).

Zaten ona göre halakot הלכות yazılarını tam olarak okuyup tek bir sahih prensip kaleme almak ve Yahudi toplumuna faydalı olmak için sayısız gece uykusuz kalmak ve sayısız gündüz de toplumdan soyutlanmak gerekir. Bu yüzden RaMbaM, rabbi olarak kaleme aldığı eserleri okumaya başlayanların bu sıkıntıları bilmesinde ve ona göre bu eserleri takdir etmesinde yarar olduğunu peşinen ifade eder (Kapah, 1963, Parek,6).

RaMbaM, “Delalet” adlı eserinde beşerin sahip olduğu bilimsel ve felsefi donanımlardan bahsetmekte, bilhassa kutsal metinleri ve gelenek kitaplarını irdelerken bilim adamının daima “yenileyici ve ufuk açıcı yorumlar” ortaya koymasının lüzumundan bahsetmektedir. Ona göre sezgisinden ve kişisel gayretlerinden yola çıkan bilim adamının kitaplar telif etmesi ve etrafındakilerine öğretmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden söz konusu kişi, bulduğu yenilikleri ve keşifleri kendine saklamamalıdır. Zira Tanrı, bir kişi mükemmel olduğunda bu âlemi onu diğerleriyle paylaşabilsin diye tasarlamıştır (Strauss, 1963, II, 29. Böl.). Böylelikle bildiği, katalogladığı ve yorumladığı şeyleri dindaşlarıyla paylaşması RaMbaM’ın rabbi kimliğinden öğreneceğimiz en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır.

RaMbaM, en olağanüstü durumlar altında kaleme aldığı ilk eserinin, kendi dindaşlarının lehine tedvinler olarak rabbani literatürle ilgili değerlendirmeleri olduğunun gayet farkındadır. Daha kısa bir ifadeyle söylersek onun Yahudi toplumu için en göze çarpan önemi dolayısıyla etkisi onun rabbi boyutudur. Zaten o, ileri yaşlarında zaman zaman geri dönerek bu konuda yazdıklarını yeniden daha olgun bir bakış açısıyla gözden geçirecektir. Öyle ki ölümünden yaklaşık beş sene önce, 1199’da başlamış olduğu ama sağlık sorunları ve yüklendiği vazifelerden dolayı ikmal edemediği muhtelif rabbani projelerinin olduğunu biraz buruk biraz özlemle belirtmektedir (Blau, 1986: 33). Yahudi dini literatürü çok geniş, herkesin vukufiyetine açık değildi. O, bu muazzam herkes tarafından okunamayacağı ve böylece kavranamayacağını düşünmüştü. Bu nedenle bu literatürü reddetmeden, kavranabilecek bir forma sokmak istedi. RaMbaM’ın amacı dini düşüncüyü sistematize etmek olduğundan kategorize tasnif edip belli başlıklar altında topladı (Demirci, 2022: 71-89).

Buradan yola çıkarak RaMbaM’ın rabbî olarak bütün Yahudi geleneğine derinlemesine ve enlemesine bakış açısıyla Yahudi bilgi birikimini “izah etme”, “yorumlama”, “emir ve yasakları kataloglamaya” girişerek verdiği katkıları şu ana başlıklar altında sunabiliriz:

RaMbaM’da “Sözlü Tora” Kavramı

Öncelikle Yahudi toplumuna mensup bir birey olarak RaMbaM, kendi geleneğinde uzun zaman kullanılagelen ama vurgusal önemi zamanla azalan bazı anahtar terimlerin halaka içindeki yeri ve etkisini yenilemekte, dindar gözleri keskinleştirmektedir. Bunların başında “Sözlü Tora” kavramı gelmektedir.

“Sözlü (şifâhî) Tora” Tora şe be'al-pe פה שבעל תורה terimi RaMbaM'in önemsemediği anahtar kavramların başında gelmektedir. Tek başına Tora תורה, bilindiği üzere Musa'nın beş kitabını ifade eden Pentatök olmasına rağmen bazen daha geniş bir kullanımla tüm İbrani kutsal metinlerini kucaklayabilmektedir.¹ Rabbani Yahudiliğin tanım verici öğretisine göre tek bir Tora değil iki adet yani Yazılı Tora (Tora bihtav תורה בכתיב) ve Sözlü Tora (Tora şe be'al-pe פה שבעל תורה) vardır. Sözlü olan, yazılı olan şeriatı ifa ve icra bakımından tamamlamakla birlikte onda bulunmayan meselelere de ışık tutmaktadır. Bu öğreti klasik dönemden yani Mişna külliyyatının ve Talmud tedvinlerinin yapıldığı dönemden Talmud sonrası döneme kadar korunmuş bir tanımlamadır. Şu hatırdan çıkmamalıdır ki, Yazılı Tora gibi “ayetlerin veya emirlerin yorumlamaları olan (peruşim פרושים)” Sözlü Tora'da, Tanrı'nın bizzat Musa'ya verdiği zamanlara kadar geri götürülmektedir.² RaMbaM bu rabbani öğretiyi hiçbir sınırlama ve ilave yapmadan olduğu gibi korumaktadır. Hatta ona göre sonbahar mevsimindeki Sukot (Çardaklar), bayramı sırasında Yahudilerden çardaklara yerleşmelerinin istenmesi, çadırı kurarken kullanılan malzemelerin cinsi, çardaklarda oturacakların kimlikleri, kutsal kitaplarda dolayısıyla yazılı şeriatla olmadığından tamamen sözlü şeriat yoluyla Tanrı tarafından öğretildiğinin daha sonra küçük parçalar ve detaylar bile atlanmadan Musa tarafından Yahudi milletine aktarıldığını ve onların da vakit geçirmeden bu bilgileri sözlü şeriat haline soktuklarını açıklar (Mishna im Perush, 1- 3).

RaMbaM, sözlü şeriat'ın oluşumunda toplam kırk safha olduğunu belirler; bunların ilki Musa'dan Yeşu'ya kadar olan bölüm olup, daha sonra ise rabbinist nesillere inen adım gelir ve bunlardan sonra klasik rabbani dönemin tarih sahnesine çıktığını söyleyerek safhaları M.S V. Yüzyıla kadar dayandırır. Hatta bir ayrıntı gözden kaçmaz; ona göre Mısır'dan çıkışta Musa ile birlikte olan Ahiya Şiloni adındaki biri, Musa'nın sohbetlerinde devam etmiş, ama resmen Sözlü Şeriat'ı Musa'dan devralmamış olmasına rağmen; olağanüstü bir uzun ömür kendisine bağışlandığından kral Davud zamanında Davud'un kendi sarayından bozulmamış olarak aynı Sözlü Şeriat'ı almıştır. Ahiya, onu daha sonra peygamber İlyas'a aktarmış, o da kendi rivayet zincirini hemen kurmuştur (Mishna im Perush, 4-5).

Bu hikâyenin geçtiği yerde anlattıklarına bakılırsa RaMbaM, Filistin ve Babil Talmudlarının da ötesine gitmiştir. Her iki Talmud'da mezkûr şahsın uzun ömrünü ve İlyas ile olan bağımlı anlatmasına rağmen, bunun Sözlü Şeriat'ın aktarılması konusunda olduğundan

¹ Yahudilik, semitik ve ilahî kökenli dinlerin en kadim olanı olarak bilinir. Semitik dinlerin en temel unsurunu ise Tanrı ve kutsal kitap inancı oluşturur. Dolayısıyla Yahudilerin en temel özelliklerinden biri hiç şüphesiz ilahî kaynaklı kutsal bir kitaba sahip olmalarıdır (Recep Önal, Mâtürîdî'nin Yahudilerle Polemiği:Tahrif Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri”, Journal of Islamic Research, 27/3 (2016): 333-335.

² Yahudilikte sözlü şeriatın önemi ile ilgili bkz. Baki Adam, “Yahudilikte Din ve Gelenek Üzerine”, İslamî Araştırmalar, cilt:6 sayı:1, 1992: 44-51. Ayrıca bkz. Mustafa Alıcı, “Yahudilik'te Dini Otorite ve Kurumları”, Tabula Rasa, sayı:10, 111-130.

bahsetmezler (B.T., Baba Batra 121b; K.T. Erubin, 5/1); (Davidson, 2005: 124). Aslında burada başka kaynak belirtmeyen RaMbaM'ın ya bilinmeyen bir başka referans kullandığı yahut mecazlardan yola çıkarak “özel” bir ilâve yorum katkısı yaptığı sanılabilir. Ancak bizi ilgilendiren daha önemli şey; o, bu hikâye ile Tora'dan çok Rabbanî geleneğine meşruluk kazandırmak istediği görünmektedir.

Dolayısıyla “Sözlü Tora” terimi rabbani çevrelerde sadece Musa'ya Tanrı tarafından bildirilen ve seleflerine aktarılan sözlü geleneği değil aynı zamanda bazen kapsamlı olarak bu seleflerin ilave ettiği yeni yorumlamaları yani kadim dönem rabbilerin hukukî düzenlemelerini de kucaklar. Buna rağmen RaMbaM'ın anlayışına göre, sözlü gelenek sonraki dönemleri de ihata edecek şekilde çok daha geniş bir anlamda olup “gelenekten öğrenilen tüm bilgileri” yani, Sina'da verilen yazılı şeriatın yorumlarının ve detayların yanında bizzat Şeriatın Musa'ya verilmesinden sonraki tüm bid'atler ve İsrail milletinin kabul edip uygulamaya soktuğu değerleri içerir. Bundan dolayı bu değerlerin tüm İsrail ulusu tarafından gözetildiğini ilave eder. Ancak ona göre bu ilaveler gene de şifahi geleneğin katı anlamda parçaları değildir (Mishna im Perush, 5-6).

RaMbaM için aggada הגדה terimi veya onun tercih ettiği şekliyle Haggadah הגדה (Mishna Tora, Helakim. 12), rabbilerin hukuk dışındaki ve ibadet içermeyen konuları (Tanrı ile insan arasındaki hukuksal olmayan yakınlıkları, ahlaki ve uygulamalı tavsiyeleri, tarihsel bilgileri Yahudi kahramanlar ve fedailerini hakkındaki anekdotları, rabbilere ait özel ilimleri, yaygın tıp bilgilerini modern okuyucuların hurâfe sınıfına sokabileceği halk masalları, rüya tabirleri gibi) ele aldıkları gelenek yazılarını kapsarken, aslında ima ile bile olsa Şeriat'ın sözlü olan kısmını oluşturmasına rağmen kutsal metinlerin yorumlanmasında fazla etkin değildir. Halaka ise ona göre tamamlayıcı bir unsur olarak hukuki ve ibadete ait konuları kapsar ve her ikisi alt unsur da rabbilerin elinden gelen düzenlemeleri gösterir.¹ (Mishna im Perush,9). Bu yüzden Çardaklar (Sukot) Bayramında Tanrı tarafından ifâ edilmesi için Musa'ya emredilen kanun ve ritüeller ile İsrail topraklarından uzakta yaşayanların çardaklarda sekiz gün kalmasına dair rabbilerin yeniliği halaka הלכה kategorisine girerler (çoğulu halakot הלכות) (B.T., Sukka 47a). RaMbaM daha dar anlamda bir başka yerde ise aynı fenomen üzerinden Talmud'dan hareket ederek (B.T. Berakot, 10a; Baba Batra 25b) şu örneği verir. Sözlü şeriat tarafından aktarılan ve rabbilerin dua ile ilgili olan düzenlemeleri halaka iken yine dua ile ilgili olan (meselâ duanın etkisi gibi) ve hiçbir bağlayıcılığı olmayan rabbani bilgilere ise “haggada” denir (Mishna im Perush, 19-20). Böylece RaMbaM, haggada הגדה ve halaka הלכה arasındaki ince çizginin kaybolmaması için Midraş tedrisi yapanların gözlerini keskinleştirmekte ve kolay çizgi

---

¹ Halaka הלכה kelime anlamı şeriat, yürüyen yol, Yahudi hukuku demektir. İstilahta, Yahudilerin uymak zorunda olduğu, gelenekte dâhil kurallar manzumesidir.

çekilemeyecek aynı fenomenler hakkında örnekler vererek konunun açığa çıkmasına katkı sağlamaktadır. RaMbaM'ın bu tür örnekleri bize göre rabbani kaynaklarda ihtilâflı, muğlak bölgeleri aydınlatılması durumudur.

Bunun yanında RaMbaM, kadim rabbilerin haggada anlayışına (deraşot דרשות), özel önem vermektedir. O bu bilgilerin genelde “aggada” olarak isimlendirildiğini bilmesine rağmen ayrı bir kataloglama ile bu bilgileri vurgulamaktadır. Hatta onun dünya ve İsrail tarihi ile ilgili şeması deraşot'a dayanmaktadır. Bundan dolayı mesela Sanhedrin'in Sözlü Şeriat olarak gelenek yoluyla öğrendiği hukukla ilgili düzenlemeler ve ibadet kurallarını “Sözlü Şeriat” olarak tanımlamakta ve en geniş boyutta “halaka” terimini Sözlü Şeriat'la özdeşleştirmektedir.¹ (Mishna im Perush, 35).

RaMbaM, “Prens” unvanlı Rabbi Yahuda'yı Sözlü Şeriat'ın en önemli kaynaklarından olan Mişna'yı “yazılı olarak” tedvin etmeye götüren sebepleri de maddeler halinde şöyle açıklar:

a. Onun dönemine kadar gittikçe daha az sayıda insan Tora tedrisine kendini adıyordu.

b. Yahudiler gün geçtikçe yeni felaket ve yeni kültürlerle karşılaşılıyordu.

c. Roma İmparatorluğu kendi hakimiyet alanını gün geçtikçe genişletiyor bunun neticesinde Yahudiler, İsrail topraklarını terk ediyorlardı. Ona göre bunların neticesinde Rabbi Yahuda, Sözlü Şeriatın bir özetini kısa ve kolay unutulmayacak bir tarzda kaleme almıştır (Kellner, 1996: 84).

RaMbaM, benzer gerekçeleri daha sonra Babil Talmud'unun redaksiyonu için de söylemiştir. Bu bakımdan Babil Talmudu, Mişna sonrası âlimlerin beşinci kuşağı tarafından M.S. V. asırda tedvin edilmişken, Filistin Talmud'u ise ondan bir asır kadar önce Prens lakaplı Yahuda'dan bir nesil sonra ortaya çıkan rabbilerce bir araya getirilmiştir (Mishna Tora; Introduction, 9-10). Babil Talmudu'nu tedvin eden Rabbi Aşi ve meslektaşları Sözlü Şeriat'ı sağlam bir şekilde tesis eden büyük bilgelerin sonuncularındandır. Onlar, sözlü geleneğin bütün görüş, lafız ve tüzüklerini düzenlemişler ve onu İsrail oğullarının bulunduğu her yere ulaştırmışlardır. Ona göre onların zamanında da belalar ve savaşlar ulusun üzerine idi ve Tora eğitimi azaldı (Mishna im Perush, R. Moshe ben Maimon, 46).

¹ RaMbaM'a göre bütün “Sözlü Şeriat”ın metni, Rabbi Yahuda ha-Nasi tarafından redakte edilen haliyle Mişna'nın kendisidir. Ona göre Sifre, Mişna'nın prensiplerini izah ederken, Tosefta, Mişna'nın en temel konularını izah etme işlevi görmektedir. Baraita, Mişna'nın kelimelerini rasyonel açıdan aydınlatmaktadır. Bu konuda RaMbaM, “Musa'nın Sina'da aldığı bütün emirler ona yorumlarıyla birlikte verildi” demektedir. Ona göre Musa'ya, şeriat (Tora) ve emirler (Mitzvot) olmak üzere iki ayrı şey verilmiştir. Pentatök'te Tanrı, “Ben sana taş tabletlerde Tora ve Mitzva verdim” diye buyurmuştur. Burada Tora, “Yazılı Şeriat”ı, Mitzva (emir) yorumlamaları yani “Sözlü Şeriat”ı belirtmektedir. Böylelikle Mişna geleneksel açıdan bütün “Şifahi Şeriat” külliyyatını, Talmud da onun yorumunu oluşturmaktadır. (Bkz. Hatice, Doğan, Maymonides'in Hayatı ve Eserleri, 42).

RaMbaM'ın halaka kaynakları

RaMbaM'ın temel kaynakları kullanma konusuna baktığımızda gözümüze çarpan ilk şey, onun Mişna Tora, Mişna Peruş ve Sefer Mtizvot gibi halakist eserlerinde de görüldüğü üzere son derece kısa veya hemen hemen hiç atıf yapmadığı gerçeğidir. O, sadece önsözde eserlerin ismini veya başvurduğu bilgileri kısaca zikretmekle yetinir. Bunun yanında onun, Babil Talmudu, Kudüs Talmudu, Mişna ve halakayla ilgili Midraş kaynaklarını, Sifra, Sifre ve Mekilta gibi kaynakları çok sıklıkla kullandığı gözlemlenebilir.¹

Öncelikle genel anlamda Yahudilerin hangi ölçüde dinî otoritelerin görüş ve açıklamalarına uyacakları veya Rabbilerin Tora'ya hayatlarını adayan kişiler olarak her davranış ve sözlerinin teolojik değerlerinin ne olduğu gibi soruları yanıtlamaya çalışan RaMbaM, Mişna Tora'nın girişinde Tannaim ve Amoraim, yani sırasıyla Mişna ve Talmud rabbileri gibi iki önemli otoriter kaynağın Halaka'nın meselelerini belirlemede sonraki dönemdeki rabbilerden daha çok etkili olmuşlardır. Onların bu otoritesi, Rabbilerin özgün karakterini değiştirmeye etki edememiş ve her dönemdeki rabbi kendi tarihsel şartlarını göz önünde bulundurarak görüş bildirmiştir ve böylece Sanhedrin yeniden teşekkül ettikten sonra bile rabbi nesilleri kendi otoritelerini sürdürebilmişlerdir (Kellner, 1996: 90).

Bunun yanında onun kendi seleflerinden daha fazla Kudüs Talmudu ve Halaka ile ilgili Midraş kaynaklarını kullandığı ancak ara sıra da olsa Babil Talmudu'nu tercih ettiği söylenir. Bunun yanında onun ana kaynaklarından birinin de yazılı Tora olduğu bellidir. Hemen hemen her eserinde şeriatla ilgili konularda “Mevlamız Musa'nın Yasası” diyerek öncelikle Pentatök'ten sonra diğer peygamberlerin eserlerinden referansları çok sıkça kullanır (Lauterbach, “Moses ben Maimon”, J.E, 85).

RaMbaM öncelikle Babil Talmudu'nun tamamı konusunda bir yorumun yazılmamasından şikâyet eder. (Misha im Perush, 46) ve sadece İbn Migas (öl. 1141) adlı yorumcunun kısmî yorumlarından bahseder. (Maimonides, Responsa, 251) RaMbaM yirmili yaşlarında Babil Talmud'unu yorumlamaya katkı sağlamaya girişmiş ve üç bölüme (kutsal günler, kadınlar ve adi suçlarla ilgili kısımlara) yönelik yorumlayıcı şerhlere girişti ve bunların verdiği ruhla kısa zaman içinde Babil Talmudu'nun risalelerinin üçte ikisine yönelik olarak şerhler (peruşin פרושין) yazdı. Bunlar arasında Talmud'un Şabat ve Roş ha Şana risaleleri gibi kaynaklara dair yorumları en ünlülerindendir (Davidson, 2005: 141- 145).

---

¹ Midraş מדרש, yorumlama anlamında “deras דרש” kökünden “araştırmak, incelemek” demektir. İslamiyetteki tefsir ilmine benzer metodlarla, Yahudilikte kutsal metinleri okuyup değerlendirme yöntemidir. Tanah literatürde anlaşılması güç kısımların bilgiler tarafından yapılan Talmudik yorumlarını ifade etmektedir. Yasayı açıklayanlar “Midraş Halaka מדרש הלכה”, öykü ve şahıslar hakkındaki derlemeler de “Midraş Hagada מדרש הגדה” olarak isimlendirilmiştir.

Halakist kaynakları konusunda ilgi çekici belki en aykırı tavır olarak, RaMbaM'ın bazen Talmud veya Midraş eserlerde bulunmayan bazı düzenlemeleri veya kanunları “kutsal metinlerin yorumları” diyerek kullanabilmesi sayılabilir. Gaonim'in¹ karar ve çıkarımlarını genel olarak “Gaonim karar verdi ki” veya “Gaonim'in düzenlemesi vardır” gibi cümlelerle ortaya koyan RaMbaM, bilhassa Isac Alfasi (1013-1103) ve Ibn Migas (1077-1141) gibi kendi hocalarının görüş ve kararlarına da zaman zaman yer verir. Bunlara ilave olarak RaMbaM, o devirlerde etkili ve etkin olan İspanyol, Fransız ve Filistin kültürleriyle kaynaşmış önde gelen Yahudi otoritelerinin halakist eserlerinden haberdardır. Hatta o, dinî takvim, astronomi ve koşer konularında Yunan teorileri ve bulgularını bile kullanmaktan geri kalmamıştır. Bu tavrıyla o, halaka konularında bol kaynak yelpazesine sahip olduğunu bize göstermektedir. Meselâ ona göre “şeriatın bir hükmünü açıklamada bir gayr-i Yahudi ile bir peygamberin doğru bulgusu arasında bir fark yoktur”. (Misha im Perush,, XVI- XVIII) Hatta seleflerinin yapmaktan çekindiği ve Talmud'da hiçbir otoritenin cevaz vermediği bir yöntem olarak RaMbaM, Mişna Tora adlı eserinde Yunan felsefesine ait pek çok teoriyi kullanmaktan çekinmemiştir (Lauterbach, 85).

Bunun yanında o Talmud'da ve Midraş'ta bulunan ve kendi görüşüne uymayan pek çok düzenleme ve kuralı da atlamıştır. Hatta Talmud ve Midraş'ta bulduğu ve kendi görüşlerine aykırı gördüğü bilhassa tıp konusundaki halakaya ait hükümleri değerlendirmemiş bu konuda kendi başına otorite kurmaya çabalamıştır (Davidson, 2005: 114).

RaMbaM bunu başarırken Rabbilerin hem halaka hem de halaka olmayan otoritesini değerlendirmiş ve onların Sina vahyinin aktarıcıları, halakanın yaratıcıları ve Tora'nın yorumcuları ve kendi dönemlerine ait beşeri bilgilerin habercileri olarak rol ve otoritelerini ciddi şekilde değerlendirmiş ve hiç kimsenin cesaret edemeyeceği ölçüde rabbilerin de hata yapabileceklerini ilan etmiştir. O, bilhassa fiziksel ve beşeri ilgilendiren konularda (mesela astronomi, tıp ve tabii ilimler konularında) hatalı olabileceklerini bunların nispi bilgiler olduklarını açıklar. Böylelikle RaMbaM, Halakha konusunda tam güvenip dayandığı Yahudi bilgelerin diğer tüm alanlardaki otoritelerini tam anlamıyla kabul etmemektedir (Kellner, 1996: 38-55).

Ona göre rabbiler bu konularda bazen doğru olurlarken bazen de hatalı olabilirler. Dahası o gerek Delalet'te gerekse Mişna Tora'da onların görüşlerini eleştirmekten çekinme ve bu yorumların kutsal metinlerden sağlam bir dayanak elde edemediklerini ilan etmiştir. Öyle ki

¹ Mişna döneminde (M.Ö.20-M.S. 200) yaşamış Yahudi din adamlarına Tannaim; Mişna'nın tamamlanmasından (200-499) Babil ve Kudüs Talmudu'nun tamamlanmasına kadar ki dönemde yaşayan din adamlarına Amoraim; Talmud'un redaksiyonunu yapan (Tannaim) ve şerh eden (Amoraim, ve Savoraim) din adamlarından sonra yaşamış ilim adamlarına Gaonim denir.

ona göre klasik rabbanî kaynaklarında haggadahla ilgili yorumlar (deraşot דרשות), tam olarak Kutsal Kitapların ruhunu ve niyetini yansıtamazlar. Ona göre daha fazla beşeri unsurların bulunduğu bu kısımların kutsal metinlerin hikmetini taşımada yapmacık olduğu aşikârdır. (Söz gelişi Guide, III, 96- 99; Mişna im Peruşh; Abot, 2- 6) Ancak gene de RaMbaM bazı haggada türü yorumların doğruluğunu kendi gerçeklikleriyle teyit etmekten de çekinmemiştir. Mesela o, rabbilerin gelecekte meydana gelecek olaylarla ilgili kehanetleri konusunda oldukça ihtiyatlıdır. (Epistle to Yemen, 82) Bu konudaki en somut örnek kutsal metinlerdeki vaat olan Tanrı'nın emirlerine uymakla "seninle iyilik olacak ve günlerin uzun olacak" (Tesniye, 32/47) ifadesini yorumlayan Babil Talmudu, iki boyutlu garanti olarak düşünür; birinci boyut "tamamen barış ve iyilik içinde olacak bir dünyada seninle her şey iyi olacak" şeklindeyken, ikinci boyut "tamamen uzun olan bir dünyada senin günlerinde uzun olacak" biçimindedir. Bu bilgelere göre bu vaat Tanrı'ya boyun eğenler gelecek dünyada mükâfat kazanacak şeklinde anlaşılabilir (BT., Kiddusin, 39b; BT Hullin, 142a). Hatta bu yorumun sonunda zikredilen "biri genç yavrusunu almadan önce anne kuşu bıraksın uçsun" (Tesniye 22/6) pasajının rabbilerce "ölülerin dirilişine" imâ edildiği iddiasını RaMbaM oldukça uçuk bulur ve bu pasajdaki asıl niyetin beşer aklının ölümsüzlüğü olduğunu iddia eder (Davidson, 2005: 134- 135).

Bu örnekte bize göre göze çarpan en ömenli şey, RaMbaM'm, Midraşim'in kutsal metinleri hermenötik okumasını sadece "aktarılan yorum" olarak değerli bulması ve geleneğin ortak aklına kıymet vermesidir. Buradan yola çıkarak şu sonuca ulaşmak mümkündür; o, rabbilerin eleştirilmez ölçüde derin hikmet ve geniş ilim sahibi oldukları konusuna ihtiyatla yaklaşır ve onlarla aynı görüşte olmaktan ve bunu açıkça ifade etmekten sakınmamıştır. Öyle ki o Halaka haricindeki bazı rabbi kaynaklarını bilimsel safsata olmakla suçlar. Zira o kendisinden önceki nesillerin savundukları gibi Rabbilerin ve onların kaynaklarının temelde diğer insanlardan ve onların eserlerinden üstün oldukları görüşünü reddeder ve onların görüşlerinin nispi olduğunu ileri sürer. Böylece RaMbaM, Rabbilerin otoritesini değerlendirirken onların formel açıdan dinle ilgili konulardaki imtiyazlarının farkındadır ve olayları değerlendirirken tarihsel ve sosyal faktörleri göz ardı etmediklerini belirtmektedir (Kellner, 1996: 55- 83).

Bundan bir şey daha anlayabiliriz; RaMbaM, Yahudi geleneğinde hakim olan görüşün aksine, Halakist Midraşim tefsirleri Musa'dan rabbilere aktarılan geleneğe göre "daha düşük seviyede" görürken ve Haggadist tefsirleri de genel anlamda "insan yapımı edebî bilgiler" olarak değerlendirirken, aslında ana kaynakların otoritesini azaltmakta ve Midraş metodunun önemini ve anlamını daraltmaktadır (Davidson, 2005: 135).

Bunlara ilave olarak RaMbaM, Talmud sonrası dönemdeki önemli halaka otoritelerinden olan şeriat mahkemelerini, Yahudi yüksek otoritesi Sanhedrin ile mukayese eder. Ona göre Sanhedrin, ruhban olsun olmasın tüm İsrail'i temsil eder ve önemli kaynaklardandır. Halbuki Talmud sonrası oluşan mahkemeler kendi dönemlerini ve bilhassa bireysel görüşleri yansıtır. Bu bakımdan bir bölgede yaşayan bir Yahudi diğer bölgede yaşayan bir Yahudi toplumuna ait yerel mahkemenin kararlarına uymaya zorlanmamalıdır. Hatta ona göre farklı yerel mahkemeler birbirlerinin otoritesini kabul etmek zorunda değildir. Bunda doğal olarak Talmudun kaynak olarak otoritesi ile Talmud sonrası mahkemelerin otoritesi arasındaki farklılığın da payı vardır. Öyle ki sonuçta ona göre Talmud döneminin kapanışından sonra artık her otorite artık mahalli otorite hükmündedir. Zira İsrail üzerine yegâne bağlayıcı kaynak Talmud'un kendisidir (Davidson, 2005: 266- 269; Kellner, 1996: 84- 86).

Buradan hareketle RaMbaM, Talmud'un otoritesinin kaynaklarını açıklamaya da girişir. Ona göre Talmud sorgulanmaz otoritesini:

- a. Öncelikle İsrail'in rıza ve memnuniyetinden,
- b. İsrail'in rabbilerinin ulusun bilgelerini tamamını veya kahir ekseriyetini oluşturmaları olgusundan,
- c. Musa'ya kadar dayanan rivâyet zincirinin son derece sağlam oluşundan alır. (Kellner, 87)

RaMbaM'ın rabbiliğindeki çok boyutluluk

Onun rabbi kaynaklarındaki ustalığı sayesinde rabbi oluşu, geleneğin tasnif ettiği dört önemli rabbi sınıfını kapsayacak boyuttadır. Yahudi geleneğine göre birinci sınıftakiler kanun yapıcılar olup poskim פוסקים (müctehit) ünvanına alırlar. Yine rabbiler arasında sadranim סדרנים ünvanına sahip olanlar, sadece tedvin edilmiş düzenlemeleri tasnif ederek zengin kaynakları taramakla meşgul olurlar. Bu ikisinin haricinde yorumcu rabbiler sınıfı (parşanim פרשנים, müfessirler) denilen ve Talmud metninin izahı ve beyanıyla uğraşanlar ile son olarak Meşivim משיבים, (müftiler) denilen ve kendi zamanında inananların sorularına cevaplar (teşuvot /responsa רספונסות) kaleme alanlar vardır. Böylelikle Rambam ünvanıyla RaMbaM, dört boyutlu bir rabbi olarak aynı zamanda bir posek פוסק (fakih), bir parşam פרשן (müfessir), sadran סדרן (tasnif ve tanzim edici) ve “meşiv משיב” gelenek adına yanıt verici) boyutlarına sahip olmuştur (Zevin, 1955: 17).

Söz gelişi Rabbi RaMbaM'ın kanun yapıcılığı (posek פוסק, fakih), Yahudiler için deha sahibi üstün bir kişinin kaleme alabileceği tarzda kaleme alınan ve Yahudi hukuku külliyatının şaheserlerinden kabul edilen Mişna Tora ile kendini göstermiştir. Sonraki dönem rabbiler için

bu eser aynı zamanda tüm halakist literatürünün esası sayılmaktadır. Bu eserdeki kanun tanımları, açık stili, ustaca düzeni, kuşatıcı odağı ve muazzam otorite zinciriyle Yahudi geleneğine ait tüm tartışmaları, prensipleri ve görüşleri özet halinde barındırmaktadır. Öyle ki RaMbaM, dağılmış, dağınık hale gelmiş ve Talmud literatürünün en ücra köşelerine girmiş olan hükümleri ustalıkla tedvin edebilmiş ve onların bağlamlarını bularak Yahudi geleneğine kazandırmıştır. Hatta o bu halakist eserlerinde bir konudaki binlerce farklı görüşü süzebilmiş ve onlardan bir hüküm çıkarabilmiştir (Zevin, 1955: 18). RaMbaM'ın bilhassa Mişna Tora adlı eserindeki tedvin edici yönü muazzam miktardaki malzemeyi muhtasar hale sokarken kuşkulu tartışma ve ihtilâflı yorumları eleyerek tek yanlı ve belgelenmemiş içtihatları formüle etmeye çalışmıştır (Twersky, 1987: "Maimonides, Moses", 5616).

Zevin RaMbaM bu tedvin ediciliğine bağlı olarak sürdürdüğü tasnif edici (sadran ןרדו, musannif) rabbi olarak da aynı zamanda Yahudi geleneğinin uygulamalarına âit hiçbir yönü el değmemiş halde bırakmamıştır. Söz gelişi, kurban, tapınak ritüeli, temizlik gibi konuların teori ve pratiklerini eşsiz ve tam olarak tasnif ve tedvin edebilmiştir. İleride bahsedeceğimiz Yahudiliğin on üç iman esasını tasnif eden RaMbaM, aynı zamanda Mişna Tora'yı sırasıyla Madda, Zemanim, Naşim, Zera'im, Avoda, Korbanot, Taharot, Nezikin, Kinyan, Mipatim, Şoftim şeklinde sınıflandırmış ve sonuna Sanhedrin hukuku, krallar ve Mesih çağı konusundaki hükümler eklenmiştir (Zevin, 1955: 18).

Bunlara ilâve olarak RaMbaM, Babil Talmudu'nun sunmuş olduğu ve bizzat Musa'dan aktarıldığını ileri sürdüğü 613 emir ve yasağı (güneş takvimindeki günler sayısınca onların 365 tanesi negatif emir yâni yasaklama, insan vücudundaki parçaların sayısından ilhamla 248 tanesi ise olumlu emir (Davidson, 2005: 168) rasyonel illetlere bağlı olarak ortaya çıkan ilahi hikmet hedefini bulmaya çabalar ve tasnifçi yönünü hikmet–illet ilişkisine bağlı geliştirir. Bu yüzden onun rabbi olarak elde ettiği her tasnif, bir fenomenin tipolojik bir kataloglanması olup beşerin bedeni ve ruhi refahını, karakterini ve muamelelerini tanzim edici özelliği mutlaka bulunur (Katzenellgoben, 1955: 32- 33). Buna ilâve olarak RaMbaM, tasnifi aynı zamanda belli bir konuda Talmud denizinde mevcut olan ortodoks görüşleri tasnif ederken aynı zamanda onları heretik ve hurafe olanlardan ayırt etmek olarak da anlamaktadır (Katzenellgoben, 1955: 36).

Sonuçta tasnifçi olarak RaMbaM, kendi zamanına uygun ve eğitici bir fenomenler tasnifi yaparak tasnif eylemini, tedvinde, kavramlaştırma hatta tanımlama yapmaya uygun bir tarzda lafızları soyutlaştırma işlemini bir ön şart olarak görür. Böylece onun tasnifi tek tek kuralların yanında genel anlamda Yahudi Hukuku'na katkı sağlayacak ölçüdedir. Böylelikle RaMbaM hayat boyu bir uğraşı olarak bir düzen, sistem, kavramlaştırma ve genelleştirme adamı olma unvanına layık olmaktadır. O, farklı anlamlara gelebilecek, ihtilâflı ve birbiriyle çelişkili

yorumları veya desteklenemeyen görüşleri bertaraf etmek ve muhtasar ifadeler sunmaktadır. Bu bağlamda o, çoğu kez kaynakları zikretmiş, rivayet zincirleri kurmuş, bir konuda tefsirleri ve diğer izah edici bilgileri sunarak hem kişisel görüşleri ve uygulamaları takdim etmiş hem de o konuda söylenmiş görüşleri serdetmiştir (Twersky, 1987: 5616).

RaMbaM aynı zamanda tasniflerinde piramit üçgeni bir üstünlük veya rütbe farkı da kullanmaktadır. Söz gelişi Mişna Tora'da o, sadakanın türlerini açıklarken birbirleriyle ilişki içinde olan bir merdiven düşünür ve en yüksek basamak olarak fakirleri doyurmayı yerleştirir (Mishna Tora: Zadoqah, 170- 189).

RaMbaM, bir yorumcu olarak (parşan פוסק, müfessir) gelenek kitaplarının izahına dair çalışmalarından çok azı sayıda günümüze gelse de bu konuda da önemsenen bir rabbidir. O, Kûdus Talmudu'nun hemen hemen tamamına bir yorum yazmıştır. Mişna yorumuna dair eserindeki girişte ve responsalarından birinde bu konuda bilgiler vermektedir. Onun izahları günümüzdeki rabbiler için aydınlatıcı ve tenzihi dil kullanan bir tarz içerir. Onun yorumlarındaki yaklaşımı gelişmeye açık bir anlama sunmak ve kapalı kalan lafızları hem beşeri hem de teolojik dille aydınlatmaktır. O bunu yaparken Talmud'da geçen tartışmalara yeni izahlar verir ve metindeki imaların hem form yapısına hem de özüne inmeyi başarır (Mishna Tora: Zadoqah, 170- 189).

RaMbaM, bir yorumcu rabbi olarak Tora'nın emir ve yasaklarının altında yatan illetleri (Ta'amai Hamtizvot המצוות טעמי) oldukça önemser. Ona göre müfessir, kutsal metinlerde geçen en detaylı bilgileri bile değerlendirerek yorumlamalı ve bilhassa emirlerle ilgili yorumlarını dünyevi yorumlamalarıyla aynı görmemelidir. Aslında yorumcu olarak RaMbaM, Tora'nın halaka ile ilgili pasajlarını yorumlarken Yahudi geleneğinin putperestlikle ilgili uygulamalardan uzak kalmasını birinci amaçlardan biri olarak görmekteydi (Katzenellgoben, 1955: 31-32).

RaMbaM aynı zamanda kendi çağındaki Yahudi inananların sorularına cevaplar veren bir rabbi (meşiv משיב, fakih) olarak çok ünlenmişti. Aslında o, sadece kendi devrinin halaka ile ilgili sorunlarına değil gelecek nesillerin sorunlarına da yanıtlar vermeye çalışmıştı (Zevin, 1955: 20- 21).

Sonuç

Yahudi entelektüel çevrelerinde göze çarpan bir figür olarak Rabbi Moşe Ben Meymun, asırlardır süregelen Talmud geleneğini, yaşadığı çağın en akılcı yöntemleriyle, çatışmadan, Yahudi geleneğinin aşırıya gitmeyen ortodoks görüşlerini değerli görerek iman esaslarının oluşmasına katkı sağlamıştır. Musa şeriatı hakkında araştırmalar yapan RaMbaM, Yahudi geleneğindeki bilgilerin birçoğuna ulaşamadığını belirtmiştir. RaMbaM, özellikle Rabbani

literatürü üzerinde oldukça kafa yormuştur. O rabbilerin eleştirilemez ölçüde derin hikmet ve geniş ilim sahibi oldukları konusuna ihtiyatla yaklaşır ve bunu açıkça ifade etmiştir.

Genç yaşlarında, Mişna tefsirini yedi yıl gibi kısa bir sürede tamamlamıştır. Mişna Tora Onun baş eseridir. Bu eserinde bütün Yahudi şeriatını herkes tarafından anlaşılır bir dil kullanarak sistematik hale getirmiştir. Yaşadığı dönemde RaMbaM'ın Yahudilerin dini otoritesi olduğundan şüphe olmadığı bilinmektedir.

RaMbaM, olgunluk yaşından itibaren hem Yahudi geleneğine ait yazılı ve sözlü gelenek eserlerine vakıf olan klasik dönem rabbani kaynaklarını hem de Talmud sonrası dönem rabbani kaynaklarını ustalıkla elden geçiren, derin astronomi, klasik ve İslam felsefesi ile kelam bilgisiyle son olarak insanların fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklarını tedavi edici tıp bilgisiyle Yahudiler için diğer din mensuplarına karşı sunulabilecek bir figürdür.(Davidson, 2005: 120-121) Bu bakımdan onun Yahudilik için önemini ve etkisini belirleyen üç temel alanından en etkin ve en kapsamlı, yani Rabbani kaynaklara hâkim bir halakist rabbi olarak RaMbaM ile başlanılmıştır.

RaMbaM'ın Sözlü Tora'ya ısrarlı vurgusu hem Yahudi öğretilerini sistematize ederken elini güçlendirmiştir. Hem de gittikçe dağınık hale gelen kalamî literatürü belli bütünlük içinde sistematize etmesine imkân sağlamıştır.

Netice olarak RaMbaM Talmud külliyyatını, devrinin felsefi düşünceleriyle uzlaştırmayı başarmış; geleneğe izah, yorumlama ve tasnif getirerek, bir parşan פרשן (müfessir), sadran סדרן (musannif), posek פוסק (fakih) ve meşiv משיב (müftî) olarak, çok boyutlu rabbi kimliğiyle kendini göstermiştir.

Yazar Katkıları: Metnin tamamı tek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abelson,, J. (1907). Maimonides on the jewish creed, *The Jewish Quarterly Review*, vol. XIX, England.
- Adam, B. (1992). Yahudilikte din ve gelenek üzerine, *İslamî Araştırmalar*, 6 (1), 44-51.
- Alıcı, M. (2004). Yahudilik'te dini otorite ve kurumları, *Tabula Rasa*, 10, 111-130.
- Çağrı, M. (1999). *İbn Meymun*, DİA, XX, 194-197, İstanbul.
- Davidson, H. A. (2005). *Moses Maimonides: The man and his works*, Oxford.
- Demirci, İ. (2022). *Osmanlı'da Te'lif-i Mesâil şubesi (Kuruluşu ve İslam hukuku alanında yaptığı çalışmalar)*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Doğan, H. (2010). *Maymonides'in hayatı ve eserleri*, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.

- Hasanov, E. (2007). İslam hukuku ile karşılaştırmalı olarak Yahudi hukukunda zina ve benzeri suçlar, MÜSBE, İstanbul: (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İbn Meymun. (1939). *Risale an'il ba's* -Proceedings of the American Academy for Jewish Research, ed. J. Finkel, Jerusalem.
- Katzenellgoben, R. (1955). *Maimonides' rationalisation of the divine commentments*, Six Talks on Maimonides, ed. Aryeh Newman, Jerusalem.
- Kellner, M. (1996). *Maimonides on the decline of the generations and the nature of rabbinic authority*, New York.
- Kellner, M. (1986). *Dogma in medieval jewish thought*, Oxford University Press.
- Koçyiğit, H. (2015). *Müfessirin nitelikleri üzerine*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Langermann, T. (1993). *Maimonides on the synochous fever*, Israel Oriental Studies, 13.
- Lauterbach, J. Z. *Moses ben Maimon (RaMbaM)*, J.E., IX.
- Leibowitz, J. (1987). *The faith of Maimonides*, trans. John Glucker, New York.
- Maimonides, M. (1963). *Mishneh im perush*, R. Moshe ben Maimon, with Arabic Original and Hebrew Translation, ed. J. Kapah, Jerusalem.
- Maimonides, M (ts). *The guide for the perplexed*, trans. M. Friedlander, New York.
- Önal, R. (2013). *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre İslam dışı dinler*, Bursa: Emin Yay.
- Önal, R. (2016). Mâtürîdî'nin Yahudilerle polemiği:tahrif bağlamında kutsal kitap inançlarına yönelik eleştirileri, *Journal of Islamic Research*, 27(3), 333-335.
- Toprak, M. S. (2012). *Talmud ve Hadis*, İstanbul: Kbalcı Yayınları.
- Twersky, I. (1987). *Maimonides, Moses* ER, Ed. Eliade, New York.
- Werblowsky, Z. (1967). *Moses Ben Maimon (Maimonides)*, The Encyclopedia of the Jewish Religion, ed. J. Zwi Werblowsky, London.
- Zevin, R. S. J. (1955). *Four aspects of maimonides' halakhic genius*, Six Talks on Maimonides, ed. Aryeh Newman, Jerusalem.
- Zevin, R. S. J. (1985). *Epistle to Yemen, Crisis and Leadership: Epistles of Maimonides*, trans. Abraham Halkin, Philedelphia.
- Zevin, R. S. J. (1952) *Epistle to Yemen with English translation of B. Cohen*, ed. A. Halkin, New York.
- Zevin, R. S. J. (1963). *The guide for the perplexed*, Trans. With an Introduction and Notes by Shlomo Pines With an Introductory Essay by Leo Strauss, Chicago.